

Magyar etnikai és nyelvi identitás Afrikában

Bevezetés

Afrikában is vannak magyarok. Miért is ne lennének éppen ott, midőn Afrika a hozzánk legközelebb fekvő, a Földön Ázsia után a második legnagyobb földrész. Az Urál ugyanis messzebb van tőlünk, mint akár Szudán. Immáron – sajnálatos módon – kulturális (és nem csupán földrajzi) értelemben is. De kik ezek (azok) a magyarok? Hogyan kerültek oda? Mit kerestek, vagy éppen ma mit keresnek ott, és mire jutottak a kutakodásaikkal, otlétükkel? Eleve tudtak-e valami érdemlegeset Afrikáról, amikor oda mentek, s ami a legfontosabb, annak népeiről s azok kultúráiról? Vagy csak úgy tapogatóztak a nagy sötétségben, eljutottak egyik vagy másik népcsoport egyik vagy másik, előlük addig 'eldugott' szegmenséhez, és általános igazságként tárják eléink a (nyelvismeret híján saját maguk számára is valójában majdnem érthetetlen) morzsányi részleteket? Legtöbb esetben természetesen a nyelvismeret is kevés. Ha nem értjük a nyelv kulturális hátterét, nem ismerjük (legalább írott forrásokból) részleteiben az adott nyelvet használó nép(ek) életét, minden- és ünnepnapjait, akkor innen-onnan összekapart nyelvtudásunk fabatkát sem ér.

Ki maradt ott magyarjaink közül végleg, és ki tért vissza? És aki ott maradt, mit vitt magával a sírba, mit hagyott ott, szórt szét vagy hagyott szétszóródni, és mit juttatott haza? Vajon csak azért maradt ott végleg, mert nem volt ideje vagy módja hazatérni (például Magyar László)? Lehet-e, van-e mindebből nekünk, honi magyaroknak bármiféle előnyünk vagy hasznunk? Vagy csak veszítettünk a „játékon”, mint a történelem során hasonló játékokon már annyiszor? Nyomaszthat-e bennünket mindennek kapcsán lelkifurdalás, kétely vagy bármiféle büntudat? Azt hiszem, igen!

Elvesztegettünk embereket, törekvéseket, ott elért eredményeket, az arra érdemes, de oda nem engedett, fölkészült emberek tudását és hitét, odavitt és ott előállított értékeket, hitet, reményt és szeretetet? Igen! Sokat veszítettünk mindezekből, de (talán) nem kevesebbet nyertünk, kaptunk is általuk. És ami valószínűleg a legfontosabb ebben a kérdéskörben: ki ment oda „jósántából”, és kit vonszoltak oda rabláncon, vagy jutott mór kalózok kezére, és lett gályarab helyett rabszolga, akit majd idegen hatalmak iránta közömbös matrózai szabadítanak ki végül (lásd a negyven protestáns prédikátor hírhedt esetét!)? Vagy kit vetett oda a személyes sorsa, holott különben soha eszébe nem jutott volna Afrika felé „tapogatózni”?

Nem szeretem a *nyertünk* szót – sem ebben, sem bármely más hasonló összefüggésben. A „nyerés” a vak szerencsejáték körébe tartozik. A mindenkori focicsapat

sem 'nyer', hanem 'győz'. A döntő kérdés tehát: győztünk-e Afrika kihívásaival szemben, vagy vannak-e ebben a világban esélyeink bármiféle (és elsősorban önmagunk tudatlansága fölött aratható vagy aratandó) további győzelmekre? Igen, vannak! És éppen ezért föl sem teszem újra a kérdést: veszítettünk-e? Hogyne veszítettünk volna! Példának okáért elvesztegettünk minden órát, amelyet az arra vágyó és arra érdemes magyarok nem töltöttek Afrikában, illetve Afrika tanulmányozásával. Ha bármikor megtehették volna, hogy odavergődjenek, akkor általuk biztosan több került volna közös szellemi tarsolyunkba.

Csakhogy mindehhez mindenekelőtt az Afrikába vágyakozóknak (előre és elméleti szinten) meg kell(ene) ismerniük magát Afrikát, annak múltját, jelenét, gondjait, lehetőségeit és mindazoknak a tevékenységét, akiket valaha (alkalmasint tőlünk, közülünk) „oda evett a fene.” Aki fölkészületlenül vág neki a kalandnak, egész biztosan több kárt okoz, mint amennyi haszonra tehet szert, és amennyi értéket hozhat haza. Sokan és sokszor követnek nemes, ám megvalósíthatatlan célokat, kergetnek Afrika-mentő délibábos álmokat. Természetesen róluk is tudnunk kell, hogy, amennyire lehet, tudatosíthassuk bennük az előzetes, elmélyült tanulmányok föltétlen szükségességét.

És még többet veszítettünk azok által, akik oda jutottak, és tévedések, ostobaságok, előítéletekkel terhes balga vélemények, netán eleve rosszindulatú, az afrikai kultúrákat lekezelő és lenéző, 'négerező', megvető és gúnyos kitételekkel teszik 'színesebbé' beszámolóikat a reformkortól kezdve a mai média különböző rangúrendű képviselőiig. Ugyanebbe a körbe tartoznak a hebehurgya és szintén tudatlan kalandorok. Végigcsörtetnek Afrikán, annak valamely részén vagy országán/országain, és telekürtölik saját kisebb-nagyobb 'világaikat' hajmeresztő kalandjaikkal. A legjobb védekezés velük szemben, ha nem pocsékolunk időt a zagyvaságaikra.

És itt vannak előttünk, közöttünk, mögöttünk a hitehagyottak és hazavesztettek. Olyanok, akik a megismerés és a kutatás parancsát félreértve 'túlazonosulnak'. Akár a neofita katolikus (vagy bármely más vallás híve), aki „pápább akar lenni a pápánál”, feketébb az afrikaiaknál, és ami a legveszedelmesebb: tudóbb a 'tudóknál'. Azok, akik szerzett, kapott, orzott vagy kiizzadt új identitásukat fölébe helyezik hazájuknak, népüknek, nemzetüknek családjuknak. Eredeti hitükkel, és a maguk kis 'bugyrán' kívül mindennel szemben idegenné, rosszabb esetben kítaszítótá vagy kítaszítóvá válnak. Suta huszadik századi szóval: „*elidegenednek*.”

Összegezve a kétségeket: hogyan lehetséges, hogy hozzá nem értő, fölkészületlen emberek sokasága írhat könyveket jelentéktelen tapasztalatairól mondván, hogy 'én ott voltam, én tényleg láttam Afrikát', lett legyen az ott eltöltött ideje pár nap vagy több év? (Lásd a számos szedett-vedett 'múzeumot' és gyűjteményt, amelyeknek látogatói vagy ismerői természetesen nem képesek megkülönböztetni az ott látható 'valóságot' a helyénvalóságtól). Úgy, hogy ebben a kommersz világban (mivel pl. hiúságból – és ki tudja, még miből – összekuporgattak rá valamicskét)

némely vállalkozások vagy egyes emberek kiadják az irományaikat, az igénytelen 'piac' ismeretében nem is minden remény és eredmény nélkül (és a jelentősebb művekhez képest borsos), álpiacon. Nos, ez az, ami végképp nem kellene, még ha akadnak is olyanok, akik elfogadják, sőt igénylik és falják!

Tudnunk kell tehát, mit műveltek Afrikában a középkortól napjainkig érdemes *hungarus* (vagyis nem föltétlenül magyar nemzetiségű, de a mindenkori magyar állam alattvalóiként tevékenykedő) honfitársaink. S hogy mindezek után kell-e zengedeznünk az orrszarvúk vagy vízilovak farkcsóválásáról, esetleg éppen a maszai, szamburu, turkana, fulbe stb. pásztorok turistacsábító, hamis lándzсарázásáról? Nem hiszem. Mögöttük ugyanis tengernyi gondjával-bajával ott van, és napjainkban szinte a pusztá létéért küzd az „igazi” Afrika.

Valószínűleg ezek a 'csinált dolgok' teljesen másodlagosak, és az igazán fontosak számunkra a még ma is élő kultúrákat képviselő – és nem soványka turista attrakciókat és silány, ám borsos árú bővlikat (pl. a Rákóczi út árkádjai alatt) napjainkig hordozó – afrikai emberek! Félreértések elkerülése végett: számunkra, tudományágunk számára a legfontosabbak az **Afrikában élő** afrikai emberek! Az ő kultúráik, a ma még – hellyel-közzel hozzáférhető és ezáltal meg is érthető – élő hagyományaik, nyelveik, nyelvjárásaik, tárgyaik, eszközeik, életük és életmódjuk, szándékaik, reményeik, esélyeik, törekvéseik stb.

De mégiscsak ott jártak magyarjaink. Sokfélék voltak (és vannak ma is), sokféle kudarcot és sikert elkönyvelhettek, de Afrika valahogy vagy fölöttük, vagy alattuk maradt. Nem fogadta be őket igazán, és nem lett az övék. Lássuk hát, mit cselekedtek, és mi végre! Több évszázadon átívelnek tapasztalataik. Megfontolandó észrevételeik, tiszteletre méltó kutatásaik, megélhetési gondjaikból fakadó megalkuvásaik tanulságosak lehet(né)nek minden Afrika iránt érdeklődő magyar számára. Hogy mindezekből mi hozzáférhető, mi földolgozható, s ami a legfontosabb talán: mi közölhető... – hol és hogyan és mikor és mennyiért? Ma inkább ezen kellene gondolkodnunk, és kevésbé azon, hogy hány embert gyógyított meg Libériában Fuszek Rudolf, hány orrszarvút lőtt le Teleki Sámuel, és miért, mit kezdett festőmohájával Magyar László Benguela mellett a 19. sz. közepén stb. De ezek még mindig csak a magyarjaink! Hanem mi van a fekete emberekkel? A 'négerekkel', a 'bennszülöttekkel'? Mai, túlpolitizált szóval az 'afrikaiakkal', mintha például nem lennének 'fehér afrikaiak' is? Ez a leglényegesebb kérdés, viszont további tanulmányok témája lehet csupán, részletesebben itt és most nem taglalható.

1. Emigráció

Az emigráns legtöbbször nem a világ szegényebb csücskeibe törekszik. Ha már el kellett hagynia eredeti hazáját, szívesebben megy olyan helyre, ahol van

esélye az otthon maradottakhoz hasonló vagy azoknál valamivel jobb körülményekre lelnie, olyanokat teremtenie magának. Ezért bár vannak Afrikában magyar emigránsok, a számuk nem is elenyésző, de nem is igazán jelentős, és földrajzi elhelyezkedésük erősen féloldalas. Kétlem, hogy például a Közép-afrikai Köztársaságban különösebben hemzsegnének a bárhonnan oda keveredett magyar emigránsok, nem szólva itt a vele szomszédos országok olykor még nyomorúságosabb helyzetben lévő, alkalmasint egyenesen az életüket mentő, oda vagy más országokba iszkoló menekültjeiről. Az ilyenek egyébként sem tekinthetők emigránsoknak a szó hagyományos értelmében. A világnak ebben a napszíta, de egyébként egyik valóban elhagyatott – és a civilizáció szempontjából talán még megindokolhatóan is 'legsötétebb' – zugában életvitelszerűen tudomásom szerint egyetlen magyar sem él.

A Dél-afrikai Köztársaságban viszont akad néhány ezer magyar. Egyesek már a „harmadik nemzedéket” alkotják, és némi jóindulattal is csak '*magyar származásúak*'-nak tekinthetők. Tisztelet a talán tíz–hús ujjunkon megszámálható, közülük való kivételnek, akik valamely rejtélyes oknál fogva a legrégebben oda kerültek utódaik közül is megőrizték magyar voltuk tudatát, sokkal ritkábban magyar nyelvüket is. Gondoljunk csak arra, hogy a századok során a főként Habsburg uralkodóink által tömbszerűen és tudatos etnikai föllazítás céljából (is) hazánkba telepített németajkú honfitársaink jelentős része is elmagyarosodott néhány nemzedék leforgása alatt. Magyarok viszont az esetek igen nagy többségében egyénekenként, kiscsaládonként vagy mikro-szórványokként (egyénekként) kerültek távol a történelmi Magyarországtól. Megmaradásuk esélyei emiatt lényegesen csekélyebbek voltak. A József Attila szavai szerint „Amerikába kitántorgott hárommillió emberünk” zöme etnikai szempontból nem is volt magyar.

A különféle forrásokban föllelhető, a dél-afrikai magyar emigráció lélekszámáról szóló számadatok rendkívül eltérőek: az alig ezertől a jó pár ezren keresztül több tízezerig váltakoznak. A lélekszám ilyen tág határok között mozgó és ellentmondó megállapításai mögött több szempont is lapul. Az összvilági magyar emigráció értelmiségének egyes, identitászavarral küszködő képviselői, az őket sanyargató történelmi frusztráció hatására, legszívesebben még a közép-amerikai *majákban* vagy egyes etiópiai népekben stb. is magyarokat látnának. Látomásaikat csak azért nem vethetjük gondolkodás nélkül a kultúrák szemétdombjára, mert legtöbbször tetszetős a megfogalmazásuk, kigondolóiik érdemleges tudással és műveltséggel rendelkeznek, s ez által nagyszámú tájékozatlan vagy félművelt embert (ha nem is mindig akarattal) megtéveszthetnek. Szándékaik majdnem minden esetben jóindulatúak (bár akadnak a rasszizmus határát súroló, szélsőségesen ostoba megnyilvánulások is), de a jóindulat sem mentheti fel őket a csacska elméletek kiagyaltásának és terjesztésének felelőssége alól.

Maradjunk ezért az 'arany középúton', és fogadjuk el, hogy Dél-Afrikában legfőljebb néhány ezer magyar, pontosabban magyar származású, magyar eredet-tudattal rendelkező ember él.

2. Az 'odavetődöttek'

(A homályos kezdetektől Magyar Lászlón át a korai orvosokig). Kószált valamikor a középkor végén, az újkor elején Egyiptomban néhány magyar királyi követ, akiknek igazi küldetése a 'magas portához', vagy a 'fényességes homlokú padisahhoz' szólt a török időkben... Vagy talán pontosabban fogalmazhatnánk így: Mátyás király idején. De afféle 'tudományos közhelyként' is leszögezhető, hogy Egyiptom nem igazán Afrika. Talán a mély ókorban egyedül volt ismert az európaiak számára, de az ógörögök tudatában már valahogy inkább Ethüiópiához, a 'napégette emberek' világának északi peremvidékéhez tartozott. Az *Afrika* elnevezés ebben a formában először a rómaiaknál fordul elő. Ezekről a *hungarus* követektől alig maradt ránk valami. A kevés hagyatéknak persze nem érdektelen, darabjai viszont elsősorban egyházi levéltárakban (legbővebben talán Kalocsán) férhetők hozzá.

Ezek között a sorok között bukkan föl a 16. századi *Bernardino Ungaro* neve, aki a források szerint Észak-Afrika számos helyén megfordult diplomataként, világi és/vagy egyházi küldötként, esetleg hittérítőként is. *A Bernát, Bernhard, Bernardus* stb. formákban előforduló személynév nem volt ritka akkoriban Magyarországon és környékén. A *Bernardino* alak itáliai, nagy valószínűséggel vatikáni kapcsolatra utal. Kérdés, hogy az érintett személy ezt a névalakot már indulásakor viselte, vagy csupán (Rómába való?) visszaérkezte után ruházták föl vele. Tevékenységéről sokat nem tudunk, de mivel a neve és kisebb-nagyobb küldetéseinek leírása több helyütt, köztük római levéltárakban is fennmaradt, nem lehetett jelentéktelen vagy sikertelen személy.

A legnagyobb ismertséggel rendelkező 'odavetődöttünk' **Magyar László**. Dicső tetem. Könyvtárnyi irodalmat alkottak-fabrikáltak róla és vele kapcsolatban, szinte nyomban a halálát (1864) követő évektől kezdődően. Értékelték sokan és sokféleképpen. Rendszerint a mindenkori politikai helyzettel kapcsolatos „tudományos” elvek szellemében. Nem járhatjuk itt végig a Hunsdorfer-Hunfalvy kiadásoktól napjainkig terjedő kiadványok, vizsgálatok és komolyabb kutatások ívét. Jelen írásunk szempontjából a legfontosabb, hogy Magyar László – ameddig tehetett – kapcsolatot tartott a hazaiakkal, vágyott a visszatérésre, ám titkaival (ha voltak ilyenek) együtt végképp ott maradt az angolai Benguela mellett. (Csontjai már szárazak. Hiéna legyen a javából, aki még rágcáslni valót remél rajtuk.) No persze: a szellemi hagyatéknak! Vannak filológiai érdeklődésre számot tartható morzsák, netán kisebb-nagyobb korpuzsok is, és a velük való foglalkozás fontos és indokolt. Története mégsem több a megörzendő és tiszteletre méltó múltnál.

A legnagyobb talány, félreértés és félremagyarázás: egy jeles *hungarus* kalandor sorsa és végzete. **Benyovszky Móric** nevű lengyel származású honfitársunkat hosszas oroszországi és távol-keleti száműzetés és bolyongás után Madagaszkár szigetére vetette a sorsa. Szerencsétlenségére éppen abban az időben, amikor a franciák már kíméletlenül kísérleteztek a majdani szigetország gyarmatosításával. Sok történelminek tekintett forrás nevezi őt Madagaszkár királyának.

Az első (és talán legfontosabb) körülmény, hogy Benyovszky Móric (1741–1786) valójában nem volt magyar. Lengyel volt, bár az ő korában Lengyelország és Magyarország között nem voltak igazi határok, s ha voltak is, mai szóval élve 'légiesek' voltak. Vagyis egy ideszakadt lengyel nemesnek lehettek birtokai Magyarországon, ahogyan magyar ember is ülhetett Lengyelország trónján. Ám ezek a megfontolások inkább életrajzi munkákba illenek.

A legizgalmasabb (és talán legdöbbenetesebb) ez a 'király-mítosz'. Maga Benyovszky is munkálkodott a megalkotásán és terjesztésén, de ezt főleg pillanatnyi (jó szándékokkal és tiszteletre méltó törekvésekkel teli) érdekei diktálták. Az különös kissé, hogy a Habsburg-birodalom zsigereiben tengődő Magyar Királyság megszűnte után, a huszadik század közepe táján burjánzott el ez a legenda. Megtépázott és meggyötört hazánknak persze igazán jól jött volna a múltjához fűződő köztudatban valamely tekintélyes birodalom képzete, élén egy *hungarus* királlyal. De (sajnos) nem ez volt a helyzet. Magam is találkoztam olyan afrikai (joruba, nyamvezi, ganda) kiskirályokkal, akik nemzetközi szinten is büszkén viselték bizonyos törvények szerint nekik kijáró címüket. Királyságaikat azonban általában nem több mint tíz–húsz falu alkotta. A kora középkori Európa, főleg annak északi része maga is tele volt ilyenekkel. Benyovszky ilyesféle kiskirály lehetett egy északkelet-madagaszkári nagyobbacska tengeröböl környékén. Teljesítményét becsüljük, de ne csináljunk belőle nemzettudat-támogató nagy uralkodót!

Az alábbiakban néhány sajátos kategóriát kívánunk áttekinteni röviden, utalás-szerűen – abban a reményben, hogy később bővebben kifejthetők lesznek.

3. A tudatosan oda törekvők

A legjelesebb 'odatörekvőnk' természetesen **Teleki Sámuel**. Bár kétségkívül már korán fölmerültek bizonyos kételyek elszánt törekvését illetően a helyenként gyötrelmes, hosszú kelet-afrikai szafarit illetően. De itt nincs terünk arra, hogy elidőzzünk a tizenkilencedik század végének az erdélyi gróf életével, afrikai kalandozásának okaival foglalkozó udvari intrikáknál és pletykáknál. Teleki úgy szerepel a köztudatban, mint az utolsó nagy fölfedezők egyike. És ez a vélekedés teljesen helyénvaló. A helyi emberek ismeretei, kósza hírei szerint Kelet-Afrikában, a mai Kenya területén nem a Baringo-tó az utolsó nagyobb szárazföldi édesvíz, hanem

tőle jóval északabbra helyezkedik el még két jelentős 'pocsolya', amelyeket etnikai-nyelvi hovatarozásuk szerint sokféle névvel illettek. Teleki útjának egyik fő indítéka pontosan ezek földerítése és a közbülső, addig ilyen szempontból ismeretlen területek föltérképezése volt.

A gróf lelkiismeretesen fölkészült az útra. Földrajzi és népismereti tudása mellett némi orvosi tudásra is szert tett, sőt a leendő utazás területén többé-kevésbé általánosan elterjedt *szuahéli* nyelvet is elsajátította (Angliában) alapfokon. Mögötte állt még gazdag vadászélete, amelyben nem annyira a célba lövés tudománya, hanem a kemény vadászetika játszott a döntő szerepet. Nem kisebb jelentőséggel bírt kicsattanó egészsége és tiszteletre méltó fizikai ereje. (Az út során eredeti derék súlyának csaknem felére fogyott).

Höhnel Lajos (Ludwig von Hoehnel) mint afféle úti krónikás írta le, amit a gróf és természetesen ő maga is cselekedett az út során. Teleki nem egyszer gondolt arra, hogy 'hazazavarja', de szövetségük az utolsó pillanatig fönmaradt.

Az **orvosokra** büszkék lehetünk, sajnáljuk őket, vagy keseregjünk miattuk? Mindegyikre bőségesen találhatunk okot. Afrika soha nem volt, és ma sem igazán beteg, bár sokan és sokszor megfertőzték különféle nyavalyákkal. Történelme során mégis számtalan, jobban- rosszabbul fölkészült különféle szakember szerette volna 'meggyógyítani'. Közöttük szép számmal akadtak magyarok is. Legelső sorban orvosok. Néha „botcsinálta doktorok” is. A tizenkilencedik század második felétől járják Afrikát, illetve telepszének meg valahol rövidebb-hosszabb időre, és végeznek általában értékes munkát. Többségük saját szakmáján kívül más tudományterületeken (elsősorban néprajz, kisebb mértékben nyelvészet, szociológia stb.) is figyelemre méltót alkotott. Lássunk róluk néhány rövid szemelvényt!

Fuszek Rudolf Libériában alkotott nagyot. Nem értett olyan jól a „pír” technikához, mint a Gabonban szintén tiszteletre méltó tevékenységet folytatott Albert Schweitzer, de teljesítménye semmivel sem marad el az övétől. Olyannyira, hogy amikor a világháború során mint hadviselő fél képviselőjét a brit törvények szerint integrálás fenyegette, a kedvéért különleges pozíciót hoztak létre. Libéria afféle egészségügyi miniszterévé nevezték ki, amely pozíciónak birtokában tovább folytathatta orvosi tevékenységét. Emiatt azonban itt akár meg sem kellene említenünk. De művelt ember lévén fölismerte az általa megismert helyi népek lenyűgöző kulturális értékeit. Ennek eredményeképpen a Magyar Néprajzi Múzeum raktárában őrzik páratlan (sajnos porosodó) maszkgyűjteményét, főként a *dan* és a *kran* népcsoportok kultúrájának képviselőjeként.

Menyhárt László hittérítő, botanikus jezsuita szerzetesként dolgozott Mozambikban, a 19. század második felében. Szerteágazó tevékenységet folytatott: népelemezési rendszert dolgozott ki, és -bázist működtetett a Zambézi középső szakaszának szegény vidékén. Jelentős botanikai gyűjteményt állított össze, amely túlnyomórészt

elveszett. Tanulmányozta a helyi népcsoportok hagyományos gazdálkodását, és a missziós állomás mellett mintagazdaságot szervezett. Hamvai a Mazombue hittérítő állomás temetőjében nyugszanak. Az övéhez hasonló pályát futott be ugyanazon a vidéken jezsuita rendtársa, **Zimmermann (Cimmerman) István**.

Thanhoffer Lajos orvos polihisztor az 1930-as években tevékenykedett Belga Kongóban, Katanga (Shaba) tartományban, az őserdő és a szavanna peremvidékén. A kor mércéjével mérve kiemelkedően korszerű, bár nem nagyméretű kórház létesített. Onnan kiindulva járt be tekintélyes nagyságú területeket. Különösen a leprakutatás (a vidéken elterjedt gümös és foltos lepra) gyógyításában és kutatásuk terén ért el nemzetközi szinten elismert eredményeket. Orvosi munkája mellett néprajzi és antropológiai vizsgálatokat végzett, részben tudományos indíttatás alapján vadászott. Tapasztalatait, élményeit és kalandjait olvasmányos könyvben adta ki magyarul, Budapesten (Kongó, 1943).

Poczik Miklós szerencséje abban rejlett, hogy történelmének egyik legérdekesebb szakaszában tartózkodott néhány évet Etiópiában. Gyógyította Hailé Szelasszié császárt, az udvaroncait, járta az országot, és érezte, hogy valami forrong a levegőben. Nemsokára ki is bontakozott Mengisztu Hailé Mariam véres, szocialista színezetű és a Szovjetunió által támogatott diktatúrája. Poczik könyv formájában megjelent visszaemlékezései jellegzetes példáját adják az írás, és még inkább az Afrika-kutatás terén dilettáns műveknek: egy művelt, a saját szakterületén jól képzett, érdeklődő és lelkiismeretes ember nyúl olykor számára idegen témához. Könyvének nem életrajzi jellegű részei egyszerre tartalmaznak helyes megfigyeléseket, tévedéseket és (rendszerint külső forrásokból származó) szamárságokat.

Sáska László erdélyi (nagyenyedi) származású orvos a huszadik század egyik utolsó polihisztora. Sorsa élete során többször is ellehetetlenült: 1933-ban kénytelen volt elhagyni hazáját, és családjával együtt Szomáliába költözött. Mogadishuban folytatott orvosi praxist, és amennyire körülményei engedték természettudományos és néprajzi kutatásokat folytatott a számára elérhető vidékeken. Rövidesen kénytelen volt Etiópiába (akkor Abesszínia) menekülni. Ott hamarosan a császári udvarba került és az egyik herceg családi orvosa lett. Vadászcsoportokkal hosszú utazásokat tehetett. Ezek során is gyógyított, valamint az elterjedt trópusi betegségeket tanulmányozta. Az olasz megszállás elől Tanganyikába menekült (1937), Taborában és Arushában folytatott orvosi gyakorlatot. Folytatta a máig népbetegségnek tekinthető trópusi kórok és az (Afrikában egyébként nem gyakori) daganatos betegségek tudományos kutatását. Emellett értékes néprajzi, növényteni és állattani megfigyeléseket végzett. Haláláig erdélyi magyarnak tekintette magát, rendületlenül őrizte anyanyelvét és kultúráját.

4. A 'kiküldöttek'

Diplomatáink, akiket afrikai küldöttségek programjainak során megismerhettem, rendszerint ostoba pártkáderek voltak. Nem tréfa, de olyannal is találkoztam, aki az előzetes megbeszélés alapján létrejött találkozó alkalmával a leghűvösebb (légkondicionált) sarokba visszahúzódva a *Népszabadságot* fejfelé tartotta a keze között. Ők az ottani kiküldetésüket inkább száműzetésnek tekintették. A legkevésbé sem érdekelte őket a helyi valóság, netán az odavetődő magyar állampolgárok sorsa. Ez a szálnalmas tendencia máig virul. Nemzetazonossági kérdés velük kapcsolatban nem is merülhet föl. Bármikor, bármit is képviselnének, csak érdekeik érvényesülhessenek...

Volt Magyarországon valaha egy zagyva külképviseleti és rafinált kiküldetési szervezet, a TESCO. (Nem azonos a mai nemzetközi kizsigerelés egyik fő letéteményesével.) Az 1970-es és az azokat követő évek laza egzisztenciái. Keretükben nem kis számú, rendszerint nem is rossz fölkészültségű emberek lepték el Fekete-Afrikát hosszabb vagy rövidebb időre. Vannak hazai lecsapódásaik is. Szennyes eszmék nevében mentek Afrikába, de többnyire tanultak ostobaságiakból. Fájdalmas módon Afrikának csak a megfoghatatlan sűrűjében turkálnak, ezt 'tudománynak' nevezik, de a valóságból nem értenek szinte semmit. Ettől még próbálják (és tudják) befolyásolni a hazai „Afrika-politikát.”

5. 'Sorsszórványok'

Kósza vágyak vitték oda őket. Nem tudják, mit akarnak. Valójában nem is akarnak semmit. Ugyanis akaraturuk kimerül abban, hogy oda eljussanak. Azt hiszik (legalábbis próbálják elhítenni), hogy nekik ott minden jó, és pompásan érzik magukat. De mégis – még úgymond az új családon kívül is – tudják, hogy nincsenek otthon. Ha belekezdenek valamibe, ritkán járnak a végére. Maradnak, ameddig bírják cémával. Többnyire nők. Egyesek férjhez mennek, de általában mind lógó orral jönnek haza. És természetesen nem találják a helyüket, a párjaikét és a gyermekeikét egyaránt.

6. Feleségek

Jövendőbelijükkel itthon (ritkábban Afrikában) ismerkedtek meg. Többnyire kiköltöznek, és rendszerint nagyot csalódnak. Kivéve, ha a férjnek jól megalapozott egzisztenciája van. Odakint is házasodnak... Ez ritkább, de nem sokkal stabilabb jelenség. Tartós elkötelezettséget legfőljebb valamiféle bigott vallási kötöttség (például az iszlám) vonhat maga után. Ez a kötöttség rendszerint formalizálódik, jó esetben pár évtized alatt föloldódik. Ha nem, több nemzedékre rátelepedő frusztráció forrása lehet.

7. *Mai kalandorok*

Világkalandor téved Afrikába. Pl. újságíró. Hajhássza a hajhászhatót, aztán megy tovább. Időnként hazajön, hogy learassa a babérokat. Hazudik, lop, csal, de leginkább téved. Frusztrált emberek (pl. elváltak) Afrikában kárpótolják magukat. Hosszabb időt töltenek ott. Rendszerint értelmiségiek. Érzelmeikről és kalandjaikról szívesen írnak. Leginkább könyveket. Afrikát is észreveszik, de ők a fontosabbak. Van, akit úgy megfog Afrika, hogy évtizedekig maradnak (néha szándékaik szerint végleg). De 'meghalni' azért többnyire hazajönnek. Akad, akit közülük ott ér a végzet (betegség, szerencsétlenség stb.). Szándékaik jobbára tisztességesek. Amikor vétenek valamiféle szabályok ellen, egyszerre külső és belső kényszerből teszik. Munkájukban az afrikanisztika tudományának szempontjából több a rossz, mint a jó találat. Pedig többségük éles szemű, csak ritkán tudják, mire kelleme odafigyelniük. Közleményeik (erős szűrés után) ennek ellenére használhatók. Azonosságutadatuk néha zavaros. Inkább világpolgárok, semmint hazafiak.

8. *Félvérek*

Többnyire magyar anyák és afrikai apák gyermekei. Tagadják vagy valóban nem érzékelik, de súlyos identitászavarral küszködnek: egyik társadalomban sincsenek igazán otthon. A szívük inkább Afrikába, az eszük Európába húzza őket. Kár (és talán lehetetlen is) lenne messzemenő következtetéseket levonnunk róluk. Fórumot kellene találnunk saját megnyilatkozásaikhoz! A probléma természetesen nem csak az afrikai–magyar, hanem bármilyen más hasonló kapcsolatokra is érvényes.

Kedves mozzanat: egyszer egy afrikai–magyar kapcsolatból származó leánykát afrikai tanítója megkérdezte, mi az anyanyelve. Magyar! – vágta rá a gyerek. A tanító nyilván nem erre a válaszra várt. – Nem azt kérdeztem, mi az édesanyád nyelve, hanem azt, mi a te *anyanyelved!* – folytatta a kérdezősködést. – Magyar – felelte ismét a kislány. – És mivel tudnád ezt bizonyítani? – Hááát... azzal, hogy magyarul álmodom...

Kimeríthetetlenül bonyolult téma! Az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet érdemel.

9. *Jövő-menők*

Odajutottak egyszer. Különben jönnek-mennek a világban. 'Mindenből egy kicsit, de semmit sem igazán'. Afrika megragadja őket, de el is ereszti. Visszavágynak. A 'fertőzöttebbek' visszajárnak. A többiek mindenféle afrikai élményeikről regélnek. A visszajárók rendszerint igyekeznek valamiféle értelmes keretet is kialakítani szenvedélyük igazolására. Például elkezdenek kereskedni valamivel. Olyasféle

turista bővlikat hoznak haza, amelyek többnyire tisztességes kézműves munkák (faragványok, bizsu jellegű ékszerek, képek stb.). Mutatósak, nem is értéktelenek, de édeskevés közük van Afrika kultúráihoz.

Mások jótékonyági programokhoz csapódnak. Soha nem értik meg, hogy Afrikát nem nekik kell megváltaniuk. Becsületes, jó szándék vezérli őket, amelynek köszönhetően tevékenységük hasznos is lehet: az afrikaiak és önmaguk számára egyaránt. Legtöbbször az egészségügy területén munkálkodnak, tanítanak, gyakorlati feladatokat végeznek el. Az utóbbiak sokfélék lehetnek: mintagazdaságok létesítésében való részvétel, építkezés (iskolák, egészségügyi létesítmények, iskolák, templomok stb.). Kevesebben egyházi intézményekhez kapcsolódnak, és egyebek mellett térítő munkát is végeznek. Általában nem hosszú ott-tartózkodásuk magyarságtudatukat és anyanyelvüket nem veszélyezteti.

10. Turisták

Egyszeriek és visszajárók. Identitásgondjuk nincs. Pénzkérdés az egész. Szentül hiszik, hogy Afrikában jártak. A pár hetet (legtöbb egy hónapot) Afrikában töltők azonosságtudatát futó kalandjuk egyáltalán nem érinti. A helyi valóságból kimért és alaposan denaturált adagokat kapnak, amelyek (csekély kivételtől eltekintve) pozitív benyomásokként maradnak meg az emlékezetükben. Legtöbbször megmaradnak a 'nagy fehér ember' tévhitében, amiről főként elegáns körülményeik, szálláshelyeik erre kiképzett személyzete gondoskodik. Magyar hátizsákos turista viszonylag kevés fordul meg Fekete-Afrikában. Akik valamilyen határozott céllal mennek oda, inkább a 'jövő-menők' kategóriájához tartoznak. Ezeket bátran nevezhetjük 'egy-könyveseknek', élményeik főleg a hasonzorúek számára hasznosak, inkább saját hányattatásaikról, s nem Afrikáról szólnak.

11. Vadászok

Kimentek a divatból, de azért léteznek. Ott élők, diplomaták, 'öskövület-vadászok', presztizshajhászok. Nem azonosulnak, 'urak' maradnak. Identitástudatuk rendben van. Általában öntudatos hazafiak, akik kedvtelésből járnak Afrikába (és más távoli vidékekre). Miután a legtöbb afrikai államban nagyon megszigorították a vadászat föltételeit, számuk minimálisra csökkent.

Különleges sorsok:

Nagy Endre a II. világháborúvége felé kényszerült külföldre. Szinte egyszerre menekült a náci hatalom és a közelgő bolsevista rém elől. Viszonylag rövid svájci tartózkodást követően jutott el Kelet-Afrikába. Ott, Tanganyikában, az Arushához közeli Usa River mellett telepedett le. Kezdetben úgynevezett fehérvadászként,

később évtizedeken át elismert természetvédelmi szakemberként tevékenykedett. Negyvenkét évig élt Afrikában, halála előtt pár évvel tért haza és telepedett meg Balatonedericsen. Eklektikus gyűjteménye (néprajzi tárgyak, vadásztrófeák, 'turista-szobrok' stb.) ma is ott látható. Tanzániában sokat tett a vadvédelmi rendszer kialakításáért és fejlesztéséért, nemzeti parkok létesítéséért és működtetéséért.

Magyar József az utolsó hagyományos 'fehérvadászok' egyike, aki különféle *szafarikat* szervezett, elsősorban nagyvadakra vadászni kívánó urak számára. Nagy természetű, életerős ember volt, aki komolyan vette hivatását: minden vendégét személyesen kísérté utazása során. Sorsa hivatásához méltóan, ám tragikusan ért véget: a közelmúltban súlyosan megsebesítette egy oroszlán, és sebeiből nem gyógyult föl. A távoli szavannán nem lehetett megfelelő elsősegélyben és ellátásban részesíteni. Vérméregzésben halt meg.

Ők és a hozzájuk hasonló emberek keményen őrizték magyarságukat, évtizedeken keresztül ápolták anyanyelvüket.

12. Magyarabok (magyarábok?)¹

Ezzel a kérdőjellel kapcsolatban legszívesebben bölcs királyunkat, Könyves Kálmánt idézném, a *sztrigákról* alkotott véleménye és törvénye tükrében: '*de eis qui non sunt, mentio nulla fiat*'. Tehát: beszéljünk-e azokról, akik nincsenek? Vagy valahol, valahogy mégis vannak? Valamikor, az 1970-es évek közepén turistaként Alexandriában jártam. A szállodám (névére már rég nem emlékezem) felvonójában egy majd' kétméteres koromfekete ifjú vigyorgott rám. Miután (akkor még fölöttébb gyöngé angolsággal) elmagyaráztam neki, hová igyekszem, megkérdezte, ki fia-borja vagyok. Miután magyar voltomra fény derült, ő – ha lehet, még szélesebb mosollyal azt mondta, hogy 'én is magyar vagyok, vagyis magyarab'. A szavai természetesen nem így hangzottak, de úgy-ahogy hasonlóképpen, miközben bennem „megállt az ütő.”

Azóta is áll. Gyaníthatóan már akkor is járhattak Egyiptomban félkész tudósok, akik befolyásolhatták. És egyfolytában rágcsejtik, szopogatják a sivatag által már szikkadtá semmisített, száraz csontokat. Egymást látják el bőséges irodalommal, amiben a hagyományos tudós meghatározás szerint sokkal kevesebb az 'iroda', mint a 'lom'. Soha senki semmilyen meggyőző bizonyítékát nem szolgáltatotta annak, hogy az adott helyen bármiféle magyar tudatú populáció lehetne. A világon más helyekre

¹ Ehhez vö. egyik korábbi számunk – hungarológus körökben tematikailag akkoriban kifejezetten újdonság értékű – idevágó írását: SZABADI Laura 2005. „Hajszálgökörek”. Magyarok a világban – legendák, kérdések, tények. *Hungarológiai Évkönyv 6*: 123-150. (A szerk.)

is vetődtek kisebb-nagyobb magyar tömegek. Miért éppen egy teljesen idegen faji és nyelvi közegben maradtak volna fönn jobban, mint bárhol másutt.

E rövid fölvezetés után készen állok arra, hogy bármely érintett kérdésben folytassam a jelenségek jobban adatolt kifejtését. Hasznos lehetne, ha egy-két pohárba valamivel tisztább vizet önthetnénk. Természetesen közös erővel.

IRODALOM

- BAGOSI József 1996. A magyarábok. *Tiszavirág* V/3 (Afrika-különszám) 38-48.
- BAKER Anne 1987. *Rabszolgák földjén. Egy magyar nő felfedezők és rabszolgák között 1870-1873.* Panoráma, Budapest
- BODROGI Tibor (szerk.) 1978. *Messzi népek magyar utazói.* Gondolat, Budapest
- CHOLNOKY Béla é.n. *Gróf Teleki Sámuel útja Kelet-Afrikában.* Franklin, Budapest
- CHOLNOKY Jenő é.n. *Afrika I-II.* Lampér, Budapest
- FÜSSI NAGY Géza 1982. *Bevezetés az afrikaisztikába.* Tankönyvkiadó, Budapest
- KITTENBERGER Kálmán 1986. *Afrikai vadászkönyv.* Szépirodalmi, Budapest
- LÁZÁR István (vál.) 1986. *Világjárók, világlátók. Régi magyar utazók antológiája.* Móra, Budapest
- LUGOSI Győző 1984. Benyovszky Móric Madagaszkáron – 'autolegenda' és valóság. *Századok*, 1984/2: 361-390.
- LUGOSI Győző 1988. Benyovszky Móric madagaszkári 'királysága' az újabb kutatások tükrében. *Ethnographia*, 1: 34-52.
- MAGYAR László 1859. *Dél-afrikai utazásai 1849-57. években.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából sajtó alá egyengette, és jegyzésekkel ellátta Hunfalvy János M.T.A. I. tag. Pest.
- MORAVIA Alberto 1986. *Levelek a Szaharából.* Európa, Budapest
- SÁSKA László 1969. *Életem Afrika.* Bukarest
- SOMSSICH Pongrácz 1990. *Húsz év Afrika szívében.* Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest
- SZABADI Laura 2005. „Hajszálgyökerek”. Magyarok a világban – legendák, kérdések, tények. *Hungarológiai Évkönyv* 6: 123-150.
- SZÉCHENYI Zsigmond 1971. *Denaturált Afrika.* Szépirodalmi, Budapest
- THANHOFFER Lajos 1943. *Kongó. Orvosi táskával Afrika földjén.* Magyar Könyvbarátok, (Királyi Egyetemi Nyomda), Budapest
- TORDAY Emil 1925. *Causeries Congolaises.* Bruxelles

TOVÁBBI AJÁNLOTT IRODALOM

- ALMÁSY László 1937. *Levegőben... homokon.* Budapest
- BALÁZS Dénes 1979. *A Zambéziól délre.* Gondolat, Budapest
- BORBÉLY László 1932/1991. *Egy magyar fiú Kongóban.* Órsiker, Budapest
- BORSOS Balázs – MÓGA János 1998. *Matatuháton Afrikában.* Osiris, Budapest
- FARKAS Henrik 1980. *Majomtörténetek.* Móra, Budapest
- FUCHS Antal 1996. *Bagamoyo.* Solti Kk., Gödöllő
- FÜSZTER Ildikó 1980. *Az új Libiában.* Kossuth, Budapest
- GALLA-KOVÁCS Ágnes 1976. *Nem vadásztam Tanzániában.* Kossuth, Budapest
- HALÁSZ Iván 1992. *Okavango.* Szelker Bt., Budapest
- IGNÁ CZ Ferenc 1979. *Habub Szudán felett.* Gondolat, Budapest
- KENDE István 1961. *Jóreggelt, Afrika!* Gondolat, Budapest
- KITTENBERGER Kálmán 1957. *Vadászkalandok Afrikában.* Szépirodalmi, Budapest
- KITTENBERGER Kálmán 1976. *Kelet-Afrika vadonjaiban.* Móra, Budapest

- KUBASSEK János 1989. *Zanzibártól a Stefánia-tóig*. Bembo, Budapest
- LÁNGH Júlia 1996. *Közel Afrikához*. Magvető, Budapest
- LÁNGH Júlia 2002. *Vissza Afrikába*. Magvető, Budapest
- LÁZÁR István 1986. *Világjárók – világlátók*. Móra, Budapest
- MEGYERI Ella é. n. *Istenek, Fáraók, Emberek*. Utazási Könyvek Kiadóhivatala, Budapest
- PETRUCH Antal 1992. *Száz év a magyar jezsuiták történetéből*. Kecskemét
- POCZIK Miklós 1981. *Sebész voltam Etiópiában*. Gondolat, Budapest
- RÁTZ Kálmán 1936. *Afrika ébred*. Dante, Budapest
- RÉGI Tamás 2006. *Nomádok közt Kelet-Afrikában*. Anthropolis, Budapest
- RÓNA István 1963. *Híres vadászkalandok*. Gondolat, Budapest
- SÁRKÁNY Mihály 1998. *A közösségek közötti csere*. MTA, Budapest
- SEBES Tibor 1967. *Jambó, Kilimandzsáró!* Táncsics, Budapest
- SUGÁR András 1978. *Angolai tükkör*. Kossuth, Budapest
- SZÉCHENYI Zsigmond 1966. *Csui!...* Szépirodalmi Kk., Budapest
- SZÉCHENYI Zsigmond 1966. *Afrikai tábortüzek*. Szépirodalmi, Budapest
- SZILÁGYI Éva 1972. *Asszonyorsok Afrikában*. Táncsics, Budapest
- SZUHAY István 1971. *Szimba, a király*. Magvető, Budapest
- VOJNITS András 1990. *Utazás a rejtelmes Kelet-Afrikában*. Natura, Budapest
- Z. TOMAI Éva – ZOLTÁN János 1975. *Ketten az afrikai őserdőben*. Natura, Budapest